

„Itt már stagnálunk”

Az „elcigányosodás” folyamata az iskolában

Miként alakulhat ki etnikailag szegregált („színcigány”) iskola egy olyan településen, ahol a lakosságnak mindössze egyötöde cigány? Egy olyan pillanatban készítettünk mélyinterjúkat egy észak-magyarországi település, Gömbalja iskolájáról, amikor az országos intézkedések már kifejtik a hatásukat, azonban még (és már) nem érik el a céljukat. Ebben a pillanatban az is láthatóvá válik, hogy a változást miként formálják a helyi társadalom viszonyai és e viszonyok értelmezései. Mifélek azok a személyes döntések és saját tapasztalatok, melyek az „elcigányosodás” történeteként mesélhetőek el?

A Gömbaljai Általános Iskolába ma 81 tanuló jár, időnként kicsit többen, időnként kicsit kevesebben, attól függően, hogy azokat, akikkel már végképp nem bír a tantestület, éppen átírányították-e egy időre a szomszéd faluban 300 tanulóval működő gesztorintézménybe, vagy éppen visszakapták-e a „lehiggadt” diákokat. Mielőtt elmondhatnánk az iskolában, hogy egy színházi projekt előkészítéséhez készítettünk interjúkat,¹ a tantestület tagjai már tódítják a választ arra, ami szerintük *valójában* érdekel minket: „már nem integrálunk mi, mert nincs kit” – jelezve, hogy tisztában vannak az elmúlt évben többször felbukkanó szociális munkások és oktatási szakértők érdeklődésének kizárólagos irányával. A település költségvetésének ma 20%-át teszi ki az iskola fenntartása, amit nem fedez a tanulói normatíva, a nagyszámú sajátos nevelési igényű (SNI) tanuló után járó kiegészítő normatíva és a kisebbségi oktatásra járó támogatás. A falu közvéleménye az egykor jó hírnevet szerző iskola helyén a falu pénzügyi forrásait felemészítő szegényfoltot lát, ami más fontos fejlesztésektől (a kátyúk kijavításától, az új kilátó megépítésétől, a sportegyesülettől) vonja el a pénzt. Bezárásra ítélt, „teljesen elcigányosodott” intézményként tartják számon az iskolát, ahol a cigányok „már átvették az uralmat”, és amit a falu társadalma „elveszített”, de amitől mégsem tud igazán megszabadulni.

Bármilyen hamar került is szóba az „integráció” kifejezés, a tanárok – szemben a szülőkkel – nehezen és szégyenkezve oldják fel a „mostanra kialakult helyzet” jelentését. Bár a kisebbségi oktatás keretében az iskola minden diákja cigány népismeretet tanul, a tanárok legfeljebb „nehéz helyzetről” és a „képességek általános romlásáról” beszélnek. „Hetven gyerekünk ment el N-be, hatvan-hetven M-be meg E-be, hát addig még lehetett volna sikerélmé-

nyem, most nem varrom én ezt egy ember nyakába, mert ne legyen megfelelőstve, mert országos probléma, majdnem ugyanez a helyzet mindenhol, ha... hasonló gondokkal küzdenek. De ez a hozzáállás... Hát megyünk a lejtőn lefelé, nem tudom... Folyamatos elbutulás, csak ezt látom.” A tanárok igyekeztek megállítani az iskolát a lejtőn, ám mára már feladták – nemcsak a magyar tanulók megtartásának reményét, hanem az eredményekkel (például versenyhelyezésekkel) kecsegtető pedagógiai munkát is. „Úgy vagyunk ma, 100%-osan kisebbségi” – mondja végül az iskola igazgatója.

A tanárok két okkal magyarázzák a „mai helyzet” kialakulását. Egyfelől a „demográfiai folyamatokkal”, pontosabban az ún. Sasoj család „megélhetési gyerekvállalásával”. Másfelől a magyar szülők erre reagáló elmenekülésével, vagyis hogy a szülők „megoldották a spontán szegregációt”. Mindebben azonban nincs semmi meglepő – vélekedik a tantestület – hiszen csak az történt itt is, ami az országban mindenhol, méghozzá azon a módon, ahogy azt a szociológusok megjósolták. „Nem mondom meg, hogy melyik szociológusnak a tollából olvastam én egy cikket, ő mondja, hogy ugye amíg harminc, vagyis 20% alatt van, addig nem érdekel senkit, addig jó, integráció, meg mittom, hadd legyenek ott mittomén, és olyan 30% fölött már elkezd izgatni az embereket, a szülőket, hogy úristen, és 50% fölött meg jön a menekülés. Ez nálunk annyira pontosan bejött, hogy innentől kezdve el is menekültek sajnos.”

Az iskolát egy-két éve elhagyó szülők ma elsősorban az agresszió elharapódzására hivatkoznak. A diákok közötti, valamint a tanárok és diákok közötti konfliktusok az itt maradt tanárok szerint is ellehetetlenítik a pedagógiai munkát, ám ők ezt inkább következménynek, éppen a magyarok elmenekülésére

adott válasznak tartják: „Elmondják a szülők is, a kisebbségi önkormányzat is, hogy az a baj, hogy már nincs kihez igazodni.” Az iskola mai állapotát az „igazodáshiány” állapotaként írják le, az ehhez vezető folyamatokat pedig a szociológusok által felkínált narratíván keresztül értelmezik. A demográfiai folyamatok, az elmenekülés, a spontán szegregáció kialakulása mind olyan, szinte természeti erőknél tűnnek a tanárok számára, amelyek ellen bár lehetett, végső soron felesleges volt küzdeni. A szülőkkel vitatkozva sem módosul e narratíva, csupán az bizonytalanodik el, hogy e „természeti folyamat” egy-egy eseménye kinek a szempontjából akció, s kinek a szempontjából reakció. A végeredmény diagnosztizálásában – a cigány térfoglalás, a kaotikus magatartásmód és az értelmetlen pénzkidobás egységét megtestesítő „cigány iskola” kialakulásának tényét illetően – nincs semmiféle nézeteltérés a faluban. Az egykori jó iskola eltűnése befejezett tény. Ez cigány és magyar szülők, tanárok és helyi vállalkozók közös tudása.

„Aki egyensúlyt tudott tartani”

A falu sokat szerepel az országos nyilvánosságban a sikeresen levezényelt telep felszámolási programjával. A falu szimbóluma után „Cseresznyevirágra” keresztelt akció során a telepieket falusi, ún. „fennálló” házakba költöztették a barlanglakásokból. A barlanglakásokban a húszas-harmincas években még szegény parasztlaktak, akik a környező egyházi és kisebb paraszti birtokon vállaltak napszámot. Amikor a barlanglakó summások és kőfaragók a volt egyházi birtokon, a falu déli végén parcellákat és egyszobás házakat kaptak az ötvenes években, a hátrahagyott pinceházakba a helyi és a szomszédos falvak cigány családjai költözhettek be. Míg a lakosság többségét kitevő egykori summások és kőfaragók leszármazottai főként katolikusok voltak, a kevés számú módosabb gazda inkább református volt, akik a falu északi részén laktak, s laknak ma is. A két felekezeti csoportba tagozódtak be a „jöttmentek”, közöttük a tanárok is.

Az iskola igazgatói mindig kívülről érkeztek a faluba, és a tantestületben is ritkán bukkantak fel helyiek. A háború előtt rendszerint az egyházi előljáróból, a polgármesterből, a plébánosból és néhány tehető polgárból álló iskolaszék hívta meg a tanítót (kivéve a Tanácsköztársaság időszakát, mert akkor „kaptak” hármat máshonnan), az ötvenes években pedig egy református tanítóból lett élmunkást szerzett meg a falu a tanácstól az iskolatanítói teendő ellátására. Az 1960-as évek végétől azonban egészen 2000-ig két egymást követő „városi” igazgató regnált, akik hasonló szellemben, szigorú fegyelmet követelve és a tehetségek felkarolására összpontosítva irányították az iskolát. Az első igazgató hozta létre a zenei

tagozatot a nyolcvanas évek elején (ami azt jelentette, hogy két párhuzamos osztály működött elsőtől nyolcadikig), majd az általa felfedezett, „kitanított” második igazgató hozta létre a délutáni, „alapítványi” nyelvoktatást, illetve vezette be a „fakultációs rendszert” a kilencvenes években. Mindezek mellett mindvégig működött a „kiszegítő tagozat”. A tanárok és az egykori diákok elbeszélésében ez a hosszú időszak egységes *korszakként* jelenik meg, amelyben „rengeteg orvost meg tanárt meg jó szakmunkásokat neveltünk, tehát híres iskola voltunk”. Az igazgatók mindig ügyeltek arra, hogy a főiskoláról frissen kikerült, tehetségesnek tűnő pályakezdő pedagógusok „álljanak szolgálatba” és telepedjenek meg a faluban. Az elbeszélésekből úgy tűnik, hogy Gömbalja példamutató iskolájának napi működését a nyolcvanas-kilencvenes évek folyamán voltaképp három – a maga „jötmensége” ma is erősen számon tartó – pedagógus házaspár határozta meg. Valamennyien távolabbi városokból, már családosan, de még gyerekek nélkül érkeztek ide – „úgy, hogy nem voltunk öregek, de már volt tapasztalatunk”. E három pár pedagógus között tartós és otthonos munkamegosztás alakult ki: az egyik adta az igazgató-tornatanárt és a felsős (természettudományi) munkaközösség vezetőjét, a másik vitte az alsó tagozatot és a felsős humán vonalat, a harmadik pedig a kiszegítő tagozat alsós, illetve felsős összevont osztályait tanította. Az iskola szigorú „képesség szerinti” bontást alkalmazott, ami leginkább a tanulók családi háttéréhez illeszkedett, pontosan leképezve a falu társadalmának említett rétegződését is. „Akkor fakultáció volt, és akkor csoportbontásban tanulták a magyart és a matekot... meg a történelmet, az angolt... Asszem ezt a négyet... nem, öt volt: matek, angol... hát meg a technika. A technika.” A fakultációs órákra bekezdő diákok általában szakkörökre is jártak, aminek köszönhetően tanulmányi versenyeken vettek részt, és sorra hozták a díjakat az iskolának, s velük a helyi (és a tágabb „szakmai”) megbecsülést a tantestületnek. A fakultációsok általában főiskolára, egyetemre mentek később, és a még itt élő szüleik hálával gondolnak a tanárookra, akik a gimnáziumi, sőt az egyetemi évek alatt is „bármikor foglalkoztak” egykori tanítványaikkal. Ezek a tanítványok nem mindig a leggazdagabb, hanem inkább a nagyobb rokonsággal vagy kapcsolati hálóval rendelkező és emellett a környező nagyvárosokban dolgozó szülők gyerekei közül kerültek ki. A mai 20–40 éves korosztály helyben maradó tagjai jellemzően nem jártak a zenei tagozatra, majd a „fakultációra”, szakkörre vagy délutáni nyelvórára, és az általános iskola után „csak” a környező városok szakközépiskoláiban tanultak tovább. Köztük akadtak olyanok is, akik – kis kitérést követően – vállalkozóként (főleg borászokként) „származtak vissza” a faluba. Cigány tanulók csak elvétve fordultak elő a normál tantervű iskolában. Kivételnek számított a Farkas család: normál tanmenet szerint

tanuló fiai ma a helyi építési vállalkozók. A másik két cigány rokonság közül inkább csak a köztes pozícióban lévő Balog család tagjai jutottak el a kisegítő felső tagozatig. Köztük olyanok is akadtak, akik felsőtől már a normál tagozatra (bár nem a fakultációra) jártak. A Lakatos család (vagyis a „Sasojok”) általában megrekedtek a kisegítő tagozat alsó osztályai-ban. „No most, azt is tudni kell, hogy felső tagozatba kevés cigány gyereke jutott el. Mert sokan lebuktak, kimaradtak az iskolából és felmentést kaptak. Aki fel volt mentve, az egy évre felmentést kapott még, és akkor a következő évben kezdte újra természetesen. De sajnos nem volt az se egy szerencsés dolog, és azért akkor megbeszéltük [a felmentést a szülőkkel], főleg cigány szülőkkel kellett megbeszélni, de volt néhány nem cigány szülő is” – meséli a kisegítő alsó fokán való megrekedés logikáját egy tanító.

Nem tekintjük végig a finom megkülönböztetések és a kemény térbeli helykijelölés teljes rendszerét, amelyen keresztül az iskola már a bemenetkor garantálni kívánta a tehetségesnek gondolt tanulóknak majdani sikerét a jobb gimnáziumokban, míg a lakosság nagyobb részét a szakközépiskolákba és szakmunkásképzőkbe irányította. Ugyanakkor a cigányok számára is differenciált módon (családok szerint) biztosította azt az általános műveltséget, amit a tantestület – saját kapacitásait nem kímélve, de felmérve – számukra szükségesnek és elégségesnek ítélt. Gömbalján a család lakóhelye és a szülők munkahelye mellett *elsősorban a gyerekek iskola által azonosított képességei határozták meg a családok pozícióját* a szigorúan hierarchikus helyi társadalomszerkezetben. E rendszerben voltak a feljebbjutásnak egyéni technikái (elköltözés, majd visszatérés), de élt a faluban a kollektív előrejutás ígérete is (amennyiben mindig újabb rétegek költözhetek „lejjebb” és „beljebb” a pinceházaktól a faluközpont felé), ám a megkülönböztetések logikáját, a hierarchián alapuló társadalomszerkezetet ezek az opciók soha nem változtatták meg.

Az igazgató-tornatanárról szóló elbeszélésekben visszatérő motívum, hogy ő „képes volt egyensúlyt tartani”. Az *iskolai egyensúly* elsősorban azt jelentette, hogy az intézmény fenntartotta a helyi társadalmi rendet: pályára állította a tehetségeket, ugyanakkor mindenki számára perspektívát kínált, világosan megfogalmazva, ki hol tanuljon tovább, s hogy mi legyen belőle, ha nagy lesz. Érdekes, hogy az egykori tanárokkal folytatott beszélgetésekben soha nem kerül szóba sem a „verekedések”, sem „motiválhatóság” kérdése. Az „egyensúly” ugyanis magában foglalta az osztálytermi jó magaviselet megtartásának tanári képességét is – hála a testnevelő-igazgató úr fegyelmző, példamutató tekintélyének –, továbbá azt is, hogy a tanárok és a diákok roppant erőfeszítést fektettek a közös munkába, annak érdekében, hogy mindenki oda jusson, ahová tehetsége szerint való. Ez az iskola tehát a „képesség szerinti” szelekci-

ón keresztül gondosan ellenőrizte a helyi társadalmi status quo fenntartását. A szelekció látványos eredményeit a környező iskolák és a mindenkori megyei hatóságok is elismerték mint a tantestület teljesítményét. A „jöttment” pedagógusok úgy vélték, bebizonyították a falunak, hogy megszolgálták a beléjük vett bizalmat. Senki sem panaszkodott a sorsa miatt.

Ebben az iskolában a cigányok mint „cigányok” szinte észrevétlenek voltak. A szakkörök, fakultációk, tagozatok és közös foglalkozások szövevényes hálójában ők is a *családi hovatarozásuk, és ennek megfelelő képességeik* szerint voltak számon tartva, mégpedig az iskola rendjén belül. Amikor a jelenlegi igazgatót, az iskola hajdani (nem fakultációs) tanulóját kérdezzük erről az időszakról, a cigányokkal kapcsolatos emlékeit a mai cigányokra vonatkozó tudása felől igyekszik feleleveníteni, ám csak olyan verekedések történetei idéződnek fel benne, ahol a konfliktusból hiányzik az etnicitás: „Verkedtünk, de nem úgy, nem azért.” A történetekből részint az rajzolódik ki, hogy a fiúk közötti verekedés nem etnikai határok mentén zajlott, részint az, hogy a cigányokkal kapcsolatos évente visszatérő tisztasági-egészségügyi gondok (az ótvar, a tetű és a rüh) számítottak a cigányok megkülönböztető sajátosságának. Ezek rutinos kezelése azonban szervesen illeszkedett az iskola életébe. „Jó, hát tényleg voltak közöttük borzasztóak, ilyen higiéniai problémákkal, mindennel; senki nem szívesen ült melléjük, de úgy különösebben nem foglalkoztunk velük.”

„Minden évre jutott valami”

A kilencvenes évek végén, a polgármester (azaz a volt tanácselnök) váratlan halálával nyilvánvalóvá vált a helyi társadalom átalakulása, s az ebből fakadó feszültségek. Megerősödni látszott egy régi-új református „magyar” vállalkozói réteg, egyúttal meggyengült a környező városokban „szellemi dolgozóként” becsületet szerzett családok tekintélye. A polgármester halálával megrendült a falut eladdig irányító hatalmi triumvirátus másik két tagjának pozíciója is: az iskolai alapítvány elnökére (egykori nehézipari művezető, városi vállalati párttitkár) és az iskola „baloldali érzelmű” igazgatójára a falu köznévelménye két stigmát akasztott: ők lettek a „régirend” képviselői, akik ráadásul „jöttmentek” voltak. A településre a kilencvenes években betelepülő, „visszaszármazó”, „hazaköltöző” vállalkozó családok (az „újgazdagok”) sokszor úgy vélték, változtatni kell végre a falu viszonyain. Többen az önkormányzati választásokon is indulni kívántak 2002-ben, s nekiálltak az iskola élére is igazi „gömbaljai embert” keresni, olyat, aki friss, „menedzseri szemléletet” hozna az intézmény életébe.

A tantestület már a jelölési procedúra alatt, 2001–2002 folyamán rendkívül megosztottá vált: a tanárok

nagyobb része ragaszkodott a régi igazgatóhoz, egy kisebb része viszont az új jelölttel szimpatizált. A kiszemelt igazgató pályázatában szerepelt egy mindkét tanári tábor által sokat emlegetett megállapítás, miszerint a „cigány gyerekek tudása konvergál a nullához”. Azonban ezt, az iskola működésének régi, elhibázott koncepcióját magába sűríteni hivatott tételt, a polgármester és az újonnan megválasztott képviselő-testület akkor még nem tekintette hangsúlyos állításnak. Vagy legalábbis nem önmagában értelmezte, hanem abban a kontextusban, amely azt mondta ki, hogy az oktatás minőségét általában és folyamatosan kellene megújítani és javítani, különösen azon tanulók esetében, akik a fakultációkból és az alapítványi nyelvoktatásból kimaradnak. Mindezek mellett arra is tekintettel kéne lenni, hogy a cigányok „neveltségi szintje rendkívül alacsony”. A képviselő-testület tagjai (akik ma már bánják, hogy az új jelölt mellé álltak 2002-ben) úgy emlékeznek, hogy ők csak bele akartak végre szólni gyermekeik nevelésébe, és a „cigányok integrálásáról” ebben az időben még nem volt szó. Az új vezető melletti döntő érv számukra az iskola pénzügyi konszolidálásának ígérete, illetve az igazgatójelölt fiatal kora és – legfőképp – helyi származása volt.

Az igazgatók személyén túl a vita arról szólt, hogy vajon az iskola – amelynek tanulólétszáma 2001-ben már 191 főre csökkent – képes lesz-e megfelelni a szülők elvárásainak, képes lesz-e egyidejűleg kielégíteni a „régii elit” (még régebben: „szegény parasztok”) és az „újgazdagok” (még régebben: „kulákok”) kívánságait. A falu társadalmi hierarchiájának megbomlása tükröződött abban az összecsapásban, amit az egyik új vállalkozó és a leendő polgármester egyaránt hatodikos és egyaránt tehetséges lányának matematika érdemjegyei váltottak ki. A faluban „matekbotrányként” elhíresült eset során a szülők, vitatva az érdemjegyeket, sőt az osztályozás logikáját is, első ízben kérdőjelezték meg az „idegen” tanári kar minősítési kompetenciáját. A vita alapjául szolgáló aggodalom, hogy a gyerekek nem a megfelelő minőségű oktatást kapják, láttuk, nem az igazgatóváltás után és nem a cigány tanulók megsokasodása miatt alakult ki. A szülők közötti versengés azonban párhuzamosan futott a tantestületen belül kialakuló megosztottsággal, s a diákok is arra kényszerültek, hogy hol az egyik, hol a másik pedagógus kegyeit keressék a jobb átlag reményében. A tanárok, miközben elmerültek frakcióharcaikban, meglepve tapasztalták, hogy a szülők intenzíven beavatkoznak az iskola életébe, sőt, hogy talán ők csakis az egymás közötti ellentéteiket hozzák be az iskola falai közé. „Ez szerintem csak egy kis szikra volt, ami normál körülmények között megoldódik, most hogy teljesen miből kezdődött ez a vita, nem tudom. Lehet, hogy farsangon üvöltöztek a gyerekek, vagy fene tudja, és ez érződött ki. Ebből a kis szikrából lett egy ekkora láng a végén, hogy itt aztán a szülők is úgy döntöt-

tek, hogy akkor inkább el is viszik. Vagy azt se tudom pontosan megfejtetni, hogy esetleg valami régi családi viszály került-e esetleg ide be az iskolába, és ez jött ide felszínre, nem pontosan sikerült megfejtetni, de azt tudjuk, hogy létezett és volt, az biztos.” Kibogozhatatlanul összekeveredett az iskola hagyományos rendjének kritikája és az osztályfőnöki értékelések vitatása (csak „mert mindenki azt hitte, hogy az ő gyereke kitűnő tanuló volt. No most, ugye, ilyen nincs”) a gyerekek közötti összetűzések problémájával és a családok közötti státuszküzdelemmel. A matekjegyekről szóló elhúzódó vita végén, aminek során az új igazgató hol az egyik, hol a másik panaszos szülőnek, hol pedig az osztályfőnöknek adott igazat, „a pék” neje (a falu legnagyobb munkáltatója) beváltotta a fenyegetését. De nemcsak ő vitte el az iskolából a lányát egy olyan helyre, ahol „megfelelő oktatásban részesül”, hanem vele tartott a gyermek számos barátja, sőt, a következő évben az új képviselő-testület tagjainak gyermekei is követték őket a szomszéd falu iskolájába.

2003-tól a jogszabályi változások miatt módosultak az iskola finanszírozásának feltételei. A fogyatékos normatíva reálértéke már nem nőtt, sőt hamarosan csökkenni kezdett; a fogyatékoság diagnosztizálását szigorították; a fejlesztő osztályokká átalakított kiegészítő tagozat csökkenő támogatása (és a fejlesztés ellenőrzése mint növekvő kockázati tényező) pedig már nem tette lehetővé a normál tagozatos csoportbontás „keresztfinanszírozását”. Jóllehet a tanárok még „a péknét” vádolták a gyerekek távozásáért („aki nagyon manipulálta a többi szülőt”), minden bizonnyal a szülők figyelmét sem kerülte el az, amit a tanárok már egy éve rebesgettek: óraszám hiányában a tagozatokat – beleértve a fejlesztő osztályokat is! – be kell zárni. Az iskolát az igazgató a minisztérium integrációs támogatásából, illetve később egy „szükséges, de vállalható” iskolatársulás tető alá hozásával akarta finanszírozni. Az iskolában dolgozó „idegen” pedagógus házaspárok ekkor úgy döntöttek, figyelmeztetik a polgármestert, hogy ne építsen az igazgató terveire: „Mondtuk neki, Imre, tönkre fogod tenni a falut. De ő nem hitte.”

Először az ének-angol szakos tanár ment el, majd a gyogyepedagógus házaspár, végül a testnevelő, azaz a volt igazgató ment nyugdíjba. 2006-ban 16 fős, 2007-ben már csak 13 fős volt a tantestület. A tantestületi „régiek” frakciójából néhányan kitarítottak, s igazodva az új körülményekhez a sporttagozat beindításával kívánták rehabilitálni a képesség szerinti tagozódást. Vagyis az iskolai rétegződés azon állapotát kívánták volna újraalkotni, amely összhangban áll az iskola hagyományos pedagógiai kultúrájával, s amely a hamarosan integrálásra kerülő kiegészítő osztályok újraszortírozásának lehetőségét is magában foglalja: „Ezeket a gyerekeket a sporton keresztül sok mindenre úgymond meg lehetne fogni, rá lehetne nevelni, de hát, vannak köztük ügyes gyerekek,

csak hát ezekkel foglalkozni kellene. És bizonyos, mondhatom azt, hogy nagyon sok pályázati lehetőség van, de ezeknek a kihasználtsága sem megy.” A sporttagozat koncepciójának bukását, a pályázati források szűkösségét (vagy a pályázati lehetőségek elmulasztását) a régi pedagógusok újabb sérelemként élték meg, és 2007-re nem maradt az iskolában „jöttment” tanár.

„A szegregáció elvárása az fönnállt”

Az iskola és a falu jövőjéért aggódó tantestület vitája minden bizonnyal befolyásolta a szülők beiskolázási stratégiáit, ugyanakkor a cigányok integrálása 2004-ig nem vált az iskola elhagyásának (vagy a helyi iskola elkerülésének) kimondott okává a körökben. A gyerekek tehetségének elismeréséért és gondozásáért küzdő szülők csak lépésről lépésre döbbenhettek rá arra, hogy az iskola „tehetség szerinti” kasztokból álló régi rendjének megkérdőjelezésétől nem vezet egyenes út (vagy bármilyen út) a számukra kívánatos iskolához vagy legalább a nagyobb létszámú tagozatok kialakításához, amelyekbe az ő gyerekeik is beférnek. Mindazonáltal az agresszió elharapódzására hivatkozó cigányozás, amely mára oly jellemzővé vált a faluban, ekkor még nem volt általános, és azt is csak sejtjük, hogy az igazgatóváltást követő feszült iskolai hangulat kialakulásában már közrejátszott a „pékné” és az őt követő szülők új, formálódó félelme, mely szerint a *jó iskoláztatás reményének elvesztése és a cigányok várható megjelenése* azonosak egymással.

Az igazgatóban viszont, párhuzamosan a szülők félelmével, mindvégig élt a remény. Abban bízott ugyanis, hogy a „matekbotrányt” követő további elvándorlás megakadályozható lesz, legfőképp azért, mert meglátása szerint a szülők nagy része nem érdeklődött az iskola dolgai iránt. Úgy kalkulált, többen lesznek azok, akik csak lassan észlelik „az arányok megváltozását”, hiszen – meséli – egy anyuka is csak tavalyelőtt, „a Mikulásünnepségen, az osztályba belépve hőkölt hátra, hogy a fia ennyi cigány között tanul”.

2004-ben kezdődött meg a cigányok „beintegrálása”, amivel az iskola immáron egyetlen tagozatán 50%-ra ugrott a cigány tanulók aránya. Először a se nem „retkes” se nem „kényes” Balog család került ide a kiségitő piactéri épületéből, majd – az utolsó fejlesztőosztály bezárásával – az alsós „Sasoj” gyerekek is átvonulhattak a főépületbe. Beindult (felgyorsult) a gyerekek elvándorlása: „Muszaj volt integrálnunk, a szülők meg úgy döntöttek, hogy ők ezt nem vállalják és ők megoldották a spontán szegregációt” – értékel az igazgató. 2005-re 75% lett a cigányok aránya. 2008 végén pedig elballagtak az utolsó vegyes nyolcadik osztály tanulói is, akik – végzősök lévén – már nem akartak másik iskolát keresni.

A „szegregáció elvárása” a gömbaljai iskolában nem is annyira fennállt, mint inkább létrejött, még-hozzá a nem tervezett integráció hatására. Láttuk, hogy amíg a képességek szerint szigorúan szegregáló iskola fennállt, addig mindenki elégedett volt vele, legfeljebb a tagozatosok számát kívánták növelni néhányan. A cigányok szegregációja ugyanakkor nem fogalmazódott meg elvárásként, inkább természetes volt. Az új igazgató, amikor a „cigányon” mint szélsőséges példán keresztül fogalmazta meg az oktatás színvonalának javítását célzó programját, valójában a „nulla tudás” politikai jelszava ellenére sem tervezte a tagozatok felszámolását. Inkább a pályázati források elégtelensége (vagy elpuskázása) miatt kényszerült rá a különoktatáshoz szükséges óraszámok csökkentésére, s végül a tanulók összeeresztésére. Úgy tűnik, elbeszélése és az abban megfogalmazódó remény éppen azt véti el, hogy ugyanaz a státuszfelvétel vitte el az iskolából a szülők első hullámát, mint amelyik őt korábban az igazgatói székbe helyezte. Ez az aggodalom azonban a későn ébredő szülőkben már kódolt cigányozás formájában rögzült: az iskolát második körben elhagyó szülők az iskolai agresszió elharapódzására hivatkoztak, és valóban, ma már a színvonalas oktatás legfontosabb feltételei között emlegetik az etnikai szegregációt.

„Irdatlan nagy taktikázás”

Közvetlenül az integrációt megelőzően, amikor a régi tantestület még kitartó tagjai a pedagógiai program újrászabásán (a sportiskola létrehozásán) törték a fejüket, az új igazgató és a polgármester már a környék és a kistérség oktatási rendszerének átalakulására összpontosítottak. Ők egy megfelelő iskolatársulásban látták az intézmény hosszú távú megmaradásának lehetőségét. Kezdeti elgondolásuk mögött egy olyan forgatókönyvet rekonstruálhatunk, amely szerint a talán még mindig „jó hírű” intézmény társulásra lép a húsz kilométerre lévő városi speciális (egykori „kiségitő”) iskolával. Így az intézmény megőrizheti a jobb tanulóit, és a városba küldheti a problémásokat (ahol „amúgy is jobb a szakember ellátottság”), még ha a gyereklétszám ezzel járó radikális csökkenése oda vezet is, hogy előbb-utóbb a felső tagozat bezárására kényszerülnek, amint azt az egyik szomszéd falu intő példája mutatta. Ám, számítva az esetleges kudarcra is, még mindig remélhették azt, hogy – tekintettel a viszonylag új és nagy iskolaépületre, meg a jó eszközellátottságra – a kistérség pezsgő iskolatársulási piacán megfelelő tárgyalási pozícióból egyezkedhetnek más lehetséges partnerekkel.¹ A városi központú „nagy társulás” rendkívül kockázatosnak tűnt azért is, mert a városi intézmény már ekkor kedvére válogathatott (és diktálhatott) a környező települések gyereklétszámhiányos, megszorult intézményei körében. Amikor

felmerült a gyanú, hogy a városi speciális iskola – egy városi elit iskolával társulva – minden bizonynyal a kistérségi gyerekek teljes beszippantására és szétoztására, másként szólva „a tagiskolák kivézetésére” játszik hosszabb távon, elálltak a „nagy társulás” koncepciójától. Egy alternatív, és a városival bizonyos értelemben dacoló társulásban keresve a kiutat, három másik falu iskolájával léptek frigyre. Egy kisebb iskolatársulást hoztak tehát létre, amelynek keretében Gömbalja vállalta a faluban lakó (és később talán más falvak) „sajátos nevelési igényű” (általában csak részképesség-zavaros) tanulóinak az ellátását, ám nem kellett tovább tartania a pénzügyi összeomlástól, vagy a tanárok kényszerű elbocsátásától. Ez az iskolatársulás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, pontosabban nem sikerült olyan szerkezetet létrehozni az intézmények között, amely valamennyi felet a megtartásában tette volna érdekelté, ezért egy éven belül felbomlott.

Mindeközben ugyanis a szomszédos (ám másik megyéhez tartozó) N-ben átadták az új iskolaépületet. E falu polgármestere és iskolájának ambiciózus igazgatója – hogy kitermeljék az építkezés tetemes költségeit – intenzív tanulótorzósba fogtak a környéken. Arra szánták el magukat, hogy lefölköz a Gömbalján amúgy is „felszabaduló gyerekeket”, vagyis azokat, akik a kiségtős osztályok integrálása okán „már amúgy is fontolgatják, hogy másik iskolába menjenek”. Az N-i igazgató rendszeresen felkereste az óvodát, „csábítgatta” a szülőket, állítólag még a tanárokat is megkörnyékezte. Elmondta a szülőknak, hogy „ott van már náluk a zenepedagógus, aki régen ide is járt furulyát tanítani”, és volt „még olyan pedagógus is, aki [gömbalja]-i, de N-ben tanít, illetve óvónő ott, és az agitálta a gyerekeket, hogy oda vigyék”. Lassacskán szájról szájra járt a szülők közt az is, hogy „ott bizony küldik haza az ótvaros gyerekeket”. A tanárok elszipkázása, a különórával való kecsegtetés és a cigányokkal történő rémisztgetés (pontosabban a cigányok hiányának kódolt ígérete) tehát mind fontos összetevői voltak annak, amit a falu ma a „szomszédok irdatlan taktikázásaként” emleget.

Az év folyamán már látható volt, hogy az iskola tanulóinak körülbelül negyedét-felét szakíthatja le a szomszéd falu iskolája. A történetnek ez az egyetlen pontja, amikor Gömbalja lakossága megpróbált összefogni. Az év végén több lakossági fórumot tartottak, ahol néhány szülő a maradás és az iskola megmentése mellett érvelt: „Én és az én lányom agitáltuk, hogy mi lesz a következménye, ha elviszik a faluból a gyerekeket, és nem hallották meg az emberek, vagy legalábbis nem hallották meg azt, amit akartunk mondani. Hogy nagyon sok nevet tudtunk mondani, akik orvosok lettek, vagy nagyon-nagyon jól képzett emberek, meg az, hogy az általános iskolából kikerült gyerekeknek hány százalékát veszik fel iskolába. [...] Aztán az, hogy ha gondom van a gyerekkel,

akkor én azt meg tudom beszélni a tanárral. Na, itt azonban volt sok kérdőjel. Nagyon sok kérdőjel. A tanárok kapcsán is.” Az iskolaváltást fontolgató szülők a másik iskola új épületét, meg a tanárok átvándorlását említették, mindazonáltal még latolgattak. A következő évet azonban mégis mindegyikük az N-i iskolában kezdte.

Az, hogy az elvándorlás következtében az iskola „elcigányosodik” a lakossági fórumon nem hangzott el (ahogyan az sem, hogy a fejlesztőosztályok integrálása óta szaporodtak meg a verekedések, és hogy ez a „kiségtősök miatt” lenne, akik pedig cigányok volnának). A tagiskolák vezetői számára azonban nem okozott nehézséget az egyenlet megfejtése, és az elvándorlás e második hullámának hírére a tagiskola pozíciója szinte egyik pillanatról a másikra változott meg az iskolatársulási piacon. A két kisebb iskola kilépett a társulásból és csatlakoztak a városi speciális iskolához. A magára maradó gesztorintézmény és a gömbaljai tagiskola kimondva is „elcigányosodó” iskolákká, a környék „lerakóhelyévé” váltak a társulási piac szereplői szerint. A Gömbaljai Általános Iskola alapító okiratának következő módosításai már az intézmény új önazonosságát tükrözik: 2006-ban „felvállalják” az enyhe és a középsúlyos értelmi fogyatékos tanulók integrált nevelését, 2007-ben pedig bevezetik a kisebbségi oktatást. 2008-ban a statisztikai tanulólétszám 90 főre csökken, ezért nyilatkoztatják a szülőket az iskolai végzettségükről. Ezzel a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek száma az előző évi 0-ról 69-re nő, ami a kistérségi dokumentumokban is megjelenik, a „problémás iskola” szerepét osztva rájuk. A kódok jelentése egyértelmű, a tagiskola mondhatni papíron is „elcigányosodott”. Ekkor mondják ki a tanárok első ízben azt, amit ma szeltében hosszában ismét a település közvéleménye: „Azért vitték el innét a gyerekeket, mert ez egy cigány iskola!”

„Mennyi cigány!”

Eddig azt követtük nyomon, hogy a finanszírozási feltételek módosulása, a helyi iskolapiac dinamikája, a szülők versengése és a tantestületen belüli konfliktusok miként vezettek együttesen a korábbi intézményi struktúra és az iskola kulturális rendjének felbomlásához. Nem tagadom, hogy ebben a folyamatban szerepet játszik az „elcigányosodást” vizionáló (és önmagát beteljesítő) jóslat, ám látnunk kell, hogy ez a félelem – hiába szerepel a folyamatok eredetéként a mai visszaemlékezésekben – csak részben magyarázza a „mai helyzet” kialakulását. A diákok közötti, sőt a tanárok és diákok közötti verekedések, amelyek az „elcigányosodásnak” hol okaként, hol következményeként (hol azok szinonimájaként) bukkannak fel, kétségkívül mindennapivá váltak az iskolában. Ugyanakkor váltak gyakoribbá,

amikor megjelentek a kisegítősk, amikor megnőtt a cigányok aránya a tanulók között, amikor elmentek a magyarok, és amikortól nagyobb tehertélt jelentett az intézmény fenntartása az önkormányzatnak. Ám ugyanekkor mentek el a családokat generációk óta tanító tanárok is, és ekkor kezdték az órákat átvenni a gesztorintézmény pedagógusai, akik már nem tudnak kapcsolatot tartani a helyi szülőkkel (és a gyerekeket is ritkán látják). „Hát a gesztorintézményben, B-ben is tanítanak cigány gyerekeket, és ha egy cigány gyerek megszokik egy nevelőt, akkor az tud vele bánni. No most, ahhoz, hogy megszokják, idő kell, meg hogy megszeressék, ahhoz idő kell, ugye, itt idő nem volt, lehetőség sok benne nem volt. S nem igazán fogadták el a B-i nevelőket, mivel nem fogadják el, akkor aztán nem tudnak mit kezdeni. Nem lehet követelni, nem tanulnak, rendbontóak, szóval rosszak” – mondja egy felsős tanár.

Az iskola mai tanulóit nem egyszerűen „frusztálták” a magyar gyerekek távozása miatt és ezért „agresszívek” (ahogyan azt az alsós tanítók megfogalmazzák), avagy „nem igazodnak, mert nincs kihez” és ezért „verik egymást” nyugodtan az utcán (ahogyan azt például szüleik, a „régik” iskola egykori diákjai feltételezik). A „cigány iskola” létrejöttét, amit a falu közvéleménye világos cigány térfoglalásként észlel, a tanulók szintén birtokbavételként, ám felszabadultabban élik meg. Azt tapasztalhatják, hogy különösebb tanári, vagy szülői beleszólás nélkül rendezgethetik a családon belüli és a családok közötti viszonyait, becsöngetéstől függetlenül is ki-be járhatnak az óra alatt, délután szinte bármikor focihatnak a tornateremben, és hogy valami okból szó van cigányokról is az iskolában. A helyi származású pedagógusok, akik az „egyensúlytól” a „spontán szegregáció” át a „100%-osan kisebbségi” iskola kialakulásáig tartó hanyatlástörténet végén úgy érzik, szembekerültek „még a faluval is” (amelynek vezetői már nem kívánják „pusztán a cigányok kedvéért” fenntartani a tanárok munkahelyeit), elszigetelődnek, s mind inkább magukkal a diákokkal kezdenek sorsközösséget érezni. E közösségkeresés során azonban kevésbé észlelik, hogy „cigány” nézőpontból a „magyarok” eltűnésében volt egy ijesztő, ám egyúttal örömteli mozzanat is. Az iskola ugyanis egy olyan találkozási helyé vált, ahol immár a „leszégyenülés”, vagyis a cigány mivolt lelepleződésének kockázata nélkül tölthetik el mindennapjaikat. A váratlan „többségivé” váláson keresztül megtapasztalt „cigány” szabadság öröme nem értik a diákokkal szolidaritást kereső tanárok: „Amikor csak magunk maradtunk, volt egy jópofa kislány, akkor kezdte a nyolcadikat, és akkor megállt itt az aulában, én is ott álltam mellette. Körbenézett, mosolygott, nézd már, aszongya, mennyi cigány, aszongya! Már csak cigányok voltak ebben az iskolában. Hát mondom, látod Bianka, így, most így alakult a sorsunk” – meséli a tagintézmény vezetője.

Az iskola ma leginkább a rokonsági viszonyok kiterjesztett színtereként működik a tanulók számára. Épp azon családi viszonyok újraegyeztetésének szabad terévé vált, amelyeknek a dinamikáját a kisebbségi helyzet és az abból fakadó tapasztalatok alakították ki hosszú idő alatt. A tanulók ugyanakkor igyekeznek saját maguk is létrehozni egy olyan külső tekintetet, amely előtt a családi vetélkedés értelmet nyer. E tekintélyt egy darabig a magyar tanárok testesítették meg, de ma mintha már ezt sem lehetne komolyan venni. Rudika tizennégy éves, és büszkén meséli, hogy hétfőn mekkora „igazi tömegverekedés” volt az iskolában. Ezúttal a Lakatosok pártján avatkoztak be ők, vagyis a Balog gyerekek, a Farkasokkal szemben. Az igazgató, „hát mit tudjon az tenni”, kihívta a rendőröket, hogy azok válasszák szét az udvaron bunyózó fiúkat és lányokat. Rudika azzal zárja a történetet, hogy a rendőrök, miután szétválasztották őket, szintén neki adtak igazat, és kezét is fogtak vele.

Érdekes, hogy az iskola mai, immár vitathatatlanul „cigány” tanulóit között lejátszott mérkőzések dramaturgiája nem tűnik nagyon eltérőnek azon csoportok közötti konfliktusoktól, amelyek a tanárok frakcióharcait jellemezték a fenntartó színe előtt, vagy amelyek a „magyar” családok versengését határozták meg pár éve, vagy akár, amelyek a falvak közötti konfliktusokban mutatkoznak meg a társulási piacon. Az iskolai „agresszió” ebben az értelemben éppenséggel nem a rend hiányának tűnik, nem csupán az úr kifejeződéseként érthetjük, hanem mintha egy új, konfliktusos rend mintáit követné. A különbség talán csak az, hogy míg a falu lakosságának 80%-át kitevő „magyarok” – akik legutóbb egy magát „keresztény-konzervatívként” jellemző, volt rendőrt bíztak meg a vezetéssel – a „cigányokat” és azok „agresszivitását” teszik felelőssé az iskola elvesztéséért, addig Rudika tudja, hogy a rendőr kézfogása nem az örökkévalóságnak szól, és a jövő héten ő megint „megvédi a testvéreit”.

- 1 A tanulmány alapjául szolgáló interjúkat Neumann Eszterrel készítettük 2010 márciusában.
- 2 A „társulási piac” alatt a fenntartók és az intézmények egyezkedésének terepét értem, ahol az oktatási rendszer szereplői – a fenntartási költségekről, az elindítandó évfolyamok számáról egyezkedve, optimális felállást keresve – évről évre újratárgyalják az intézmények működtetésének alapvető jogi kereteit. Egy olyan vitaterről van szó, ahol a résztvevők köre nem állandó, és ahol alapvetően az aktuális tárgyalások kimenetele határozza meg a következő év tárgyalási feltételeit. A jelenlegi oktatási rendszer működési elvét az igazgatók és a polgármesterek is e tárgyaláson keresztül ragadják meg: „Na, ott kell nagyon észnél lenni!”

